

תפיסת הדת של אחד העם – ניסיון להגדרה.

הקדמה

אשר צבי גינצברג, מוכר יותר בשם אחד העם, הוא אחד מראשי הוגי הדעות הציוניים. הוא נחשב למייסד הזרם של הציונות הרוחנית. אחד העם הגדיר מחדש את הזהות היהודית – הזהות החילונית-לאומית. הציונות הרוחנית, בניגוד לציונות הפוליטית של הרצל, ביקשה לקיים בארץ ישראל מרכז רוחני ולא מדינה פוליטית. המרכז הרוחני הזה חייב להיות הלב של העם היהודי שתשתיתו היא הרוח הלאומית. והרוח הזאת ניכרה בהבנת המושג "דת" של אחד העם.

אשר צבי גינצברג נולד בשנת 1856 בעיר האוקראינית סקווירא. הוא קיבל השכלה יהודית מסורתית מאביו החסיד. הוא "היה אחד הצעירים הרבים הבקיאיים בתלמוד שהבשילו טרם זמן וזכו לכבוד ויקר בקרב יהדות מזרח אירופה" (זיפרשטיין, 1993, 17). בגיל שתים-עשרה, הושפע מכתבי ההשכלה, והתחיל להביע ביקורת על החסידות ולהתרחק מהמסורת. גינצברג למד סיפרות ההשכלה, שפות זרות ופילוסופיה. לבסוף, על סמך הגות ומחשבה רציונליסטית, הוא עזב את החסידות ואת האמונה הדתית היהודית.

ב-1889 יצא לאור המאמר החשוב הראשון שלו "לא זה הדרך"¹ שגינצברג פרסם תחת הכינוי "אחד העם". אחד העם מוכר כהוגה דעות חילוני שרצה ליצור דמות של היהודי החדש, שבו שילב את התפישות של ההשכלה עם ההכרה הלאומית-חילונית החדשה (שפירא, 2003, 160). באספקלריה ההיסטורית הוא ראוי להיחשב לאפיקורוס גמור שניסה להתרחק ולדחות את עמו מהיהדות. למרות הגותו החילונית והחדשנית, אחד העם היה קשור מאוד למסורת היהודית הדתית שבה הוא גדל. אך בקרב ההוגים הדתיים הדמות של אחד העם והגותו מעוררים פולמוס:

"התייחסותו החיובית ללאומיות שביהדות לעומת יחס 'פחות' חיובי שהוא מגלה ליסודות האמונה הדתית. התייחסותו החיובית לתנ"ך, להיסטוריה היהודית, לארץ ישראל ולמורשת – כמקורות לעיצובה מחדש של היהדות מעוררים דווקא אהדה כלפיו, מאידך גיסא, הפרשנות החדשנית בעלת גוון כפירתי [...] [היא] מקור להתנגדות" (אייזנברג, 1983, 31).

במאמר הזה אנסה להגדיר את היחס של אחד העם לדת. איזה תפקיד הוא נתן לדת, איך הוא הגדיר אותה? למרות חילוניותו אחד העם לא וויתר בהגותו על הדת לגמרי. בהגותו הדת היא אחד ממרכיביה של הזהות היהודית המודרנית, אך אינה המרכיב היחיד ולא החשוב ביותר. אחד העם התייחס לדת באופן חדש, פתוח, חדשני. לפי הגדרה מילולית הדת היא קודם כל אמונה, רליגיה, חוקי האמונה ומצוותיה. ניתן להדגיש שלאחד העם הדת היא לא אמונה באלוהים אלא מסורת, תרבות, מוסר, אורח חיים וההיסטוריה של העם היהודי. כל אלה מאפיינים ומגדירים בן אדם ששייך לעם היהודי המודרני על פי תפיסתו של אחד העם. אפשר לאמר שהלאומיות היהודית נסתרת בדת.

¹ נדפס ב"המליץ" תרמ"ט.

במה שנקרא "ציונות רוחנית" ראה אחד העם פיתרון לא רק לבעיית היהודים אלא גם לבעיית היהדות.² יחיאל אלפרד גוטשאלק (1992) חוקר הגותו של אחד העם הבחין ש :

"לא פלוגתא בתוך המסגרת הציונית, אלא תעייה באורחות היהדות היא מקור פרשת הדרכים האחד-העמית העיקרית, והדרך המיוחדת שנקט אחד העם בפלוגתא הציונית היא במידה רבה תוצאת דרכו בהבנת היהדות" (52-53).

במילים אחרות : לפי גוטשאלק תפיסתו המיוחדת של אחד העם את הדת היהודית השפיעה על תפיסת הציונות שלו. דרך הבנתו את היהדות, אחד העם יצר את ציונותו.

קשה לאפיין באופן מדויק את דעותיו מכיוון שכתביו של אחד העם לא נותנים תשובה ברורה מהי תפיסתו לגבי הדת. יש פרשנים שטוענים ש"מחשבתו של אחד העם אינה עקיבה ואף לא התיימרה להיות כזו" (כ"ץ, 2004, 47). בהגותו של אחד העם תפיסת הדת שלו והתייחסותו לדת השתנו, אך הוא אף פעם לא תיאר בפרוטרוט מה דעתו לגבי הנוכחות ואי הנוכחות של הדת בחיי היהודים המודרניים.

יוסף גולדשטיין במאמרו "יחסו של אחד העם לדת באספקלריה ההיסטורית" (1988) כתב ש"יש להסביר את הגותו של אחד העם כתורה דינאמית ולא סטאטית, שהשתנתה והתפתחה בעקבות האירועים שחלו במהלך חייו" (159). הוא טוען שאפשר לראות ביחסו של אחד העם לדת ולמסורת שינויים דינאמיים (159). גולדשטיין מדגיש שלושה שלבים בהתפתחות הדינאמית של יחסו לדת. הוא סובר שהשלב הראשון מתגלה ביחסו הסובלני לדת של אחד העם, כאשר הוא ביקש לחבר את הלאומיים הדתיים עם הלאומיים הטבעיים (167). אחר כך יחסו הפך להתנגדות ליהדות החרדית (162-164), ואז, כפי שמסביר גולדשטיין, אותו השינוי של תפיסת הדת והמסורת של אחד העם הגיע לנקודה שבה אחד העם "הוצג כסמל לאפיקורוסיות, גם אם בתורתו הלאומית היה לדת היהודית [...] מקום מרכזי" (168).

דעותיו של יוסף גולדשטיין תומכים בתיזה, שהגותו של אחד העם התפתחה במשך השנים והשתנתה כל הזמן. אך מה שראוי להדגיש עוד פעם – עובדה שצינו גם גולדשטיין וגוטשאלק – שבהגותו של אחד העם היה לדת מקום מרכזי ודרך הדת הוא הסתכל בציונות. לפיכך קשה להציג ולתאר את תפיסת הדת של אחד העם. למרות כל הקשיים אנסה להציג בקיצור על מה הועמדה הבנת הדת האחרת והמודרנית של אחד העם.

הכישלון של ההשכלה ושל האורתודוקסיה – בעיית העדר המסורת

עד התקופה המודרנית ההשתייכות לעם היהודי היתה מוגדרת על ידי הדת היהודית. הזהות היהודית תוארה דרך האספקלריה הדתית. המצב התחיל להשתנות יחד עם רעיונות תנועת ההשכלה היהודית. התנועה החדשה ביקשה לחדש את הרוח היהודית דרך התבוללות תרבותית של יהודים לעמים שבארצם הם התגוררו. ההתבוללות נשאה רעיונות של קבלת התרבות והחינוך של עמים אחרים ונטישת המורשת היהודית, כלומר, המסורת, אורח החיים המיוחד. רעיונות ההשכלה זכו להתנגדות נוקשה מצד

² אחד העם חשב שבעייתו הראשית של העם היהודי היא למצוא אמצעי לתחיית היהדות. ראו : גוטשאלק, 24-51.

האורתודוקסיה הדתית. לפי אנשי הדת, המשכילים שעברו את ההתבוללות כבר לא השתייכו למחנה הלאומי היהודי.

כפי שהדגשתי למעלה, אחד העם רצה לרפא את הלב היהודי דרך הציונות הרוחנית כדי לפתור את הבעיה היהודית, זאת אומרת למצוא דרכים לתחיית היהדות (גוטשאלק, 53). ידוע מהביוגרפיה של אחד העם, שהוא הכיר היטב גם את העולם הדתי שבו התחנך וגם את עולם השכלה שהתעניין בו בנעוריו. הוא סבר שהן ההשכלה והן השמרנות האורתודוקסית נכשלו ואינן יכולות לפתור את הבעיה היהודית.

מנקודת מבטו של אחד העם ההשכלה נכשלה מכיוון שרצתה לדחות מהזהות היהודית את האמונה הדתית ומה שיותר חשוב, את המסורת והתרבות וכל מה שקשור להן. לפי דבריו של גוטשאלק הבנת היהדות של אחד העם היא התשובה להבנת השאלה היהודית דאז. אחד העם טען שכדי לשפר את המצב של היהדות ושל העם היהודי כולו, צריך לרפא את הלב היהודי שהוא חייב "להשאר בכל זאת לב עברי" (אחד העם, 1947, נג). במאמרים רבים³ נגע אחד העם בבעית ההשכלה שניסתה לענות על צרות היהודים. ההשכלה התייחסה להתחדשות החיים היהודיים עם עזיבת המורשת היהודית של האבות ורצתה "לתקן את הלב היהודי בהשכלה אנושית על ידי החינוך והסיפורות" (נג).

במאמרו "המוסר הלאומי"⁴ כתב אחד העם שהלאומיים היהודיים עצמם נחלקו לשתי מפלגות שונות: "המערבים" ו"המזרחים". הראשונים בדעותיהם דומים ל"הדתיים" כי "שתיהן חושבות את הדת לקנין הרוחני היחיד שבו נתכוף כל הרוח הלאומי של עמנו ושחוץ ממנו אין עוד יסוד לאומי לישראל בהוה זולתי שתוף הגזע" (קס). לשתי הקבוצות האלה האמונה בדת ישראל היא המרכיב שמאפיין את השתייכותו של בן אדם לעם היהודי ולמחנה הלאומי: "אין הלאומיות היהודית יכולה לדרוש מנושאי דגלה שיהיו חייבים מתאימים לרוחה, אחר כי כל עצם הרוח הזאת אינו אלא דבר התלוי באמונה ודת" (קס).

המפלגה ה"מזרחית", לעומת זאת, לא מסכימה להעמיד את הלאומיות היהודית על האמונה הדתית אלא על הרוח הלאומית שלא תלויה באמונה. לפי אחד העם "המזרחים" מקיימים חובות לאומיות אחרות שלא תלויות באמונה, והן: הלשון הלאומית, הספרות וההיסטוריה. "לעזור להרחבתן והתפשטותן של הלשון והסיפורות וההיסטוריה, לחנך את הגדולים עם הקטנים על ידי הלשון והסיפורות וההיסטוריה – זו היא העבודה הלאומית הרוחנית המוטלת חובה על כל הלאומיים" (קס).

אם נבחן את תורתו של אחד העם יתברר שאצלו החינוך והסיפורות משמעותיים מאוד. אז מדוע הוא ויתר על ההשכלה? ההשכלה, לפי אחד העם, לא ריפאה את הלב החולה של העם היהודי אלא יצרה את הלב החדש הלא עברי, משום שהחינוך והסיפורות לא היו לאומיים, אלא חסרי רוח לאומית. המטרה של הסיפורות והחינוך היא לעורר "שאיפה חיה בלב לאחדות האומה, לתחייתה והתפתחותה החפשית, לפי רוחה, על יסודות אנושיים כללים" (נג). השאיפה הזאת חייבת להיות "חלק אורגני מן הנשמה היהודית" (נג). רק הסיפורות והחינוך שנובעים מהרוח הלאומית יכולים להשיג את המטרה הזאת.

³ למשל: "לא זה הדרך", "נחלת אבות", "תורה שבלב".
⁴ נדפס ב"השלוח" תרנ"ט.

גם השמרנות של המחנה הדתי נכשלה. במאמרו הראשון "לא זה הדרך"⁵ אחד העם שואל את הקורא: "האמנם צדקו אלה מאחינו האומרים, כי כבר חדלנו מהיות גוי ואין אנו מקושרים עוד זה לזה אלא בחבלי הדת בלבד?" (יא). הוא שואל את השאלה, האם הדת היהודית היא המרכיב היחיד שמאפיין ומקשר את העם היהודי ומיד הוא משיב: "אמנם אין עוד להם ולנו זולת שתוף הדת ושנאת שונאינו; בעוד אשר אנחנו, המרגישים בלבנו את לאומיותנו העברית" (יא). המשפט הזה הנכלל באחד המאמרים החשובים של אחד העם מראה שכבר בתחילת דרכו כהוגה דעות אחד העם לא ראה בדת את המרכיב שמגדיר את הזהות היהודית.

רצון ההתפתחות

ב"לא זה הדרך" אחד העם כתב על "חבלי הדת" (יא) שמקשרים את העם היהודי. הדת בהבנתו של אחד העם היא מושג קבוע, לא גמיש, סטטי. לדעתו העם היהודי לא פועל, לא מתפתח כי הוא "עבד הספר". הרעיון הזה מופיע במאמרו "תורה שבלב"⁶. במאמר הזה אחד העם מתאר שני מושגים: "עם סיפורתי" ו"עם הספר". הוא טוען שאפשר להשוות את העם לסיפורות כי "כוח חי הוא, הפושט צורה ולובש צורה" (אחד העם, 1947, נא). "הספר" הוא המקרא, ספר הקודש של היהדות, הוא הבסיס של הדת ושל האמונה.

אחד העם טוען ש"עם הספר הוא עבד הספר, עם שפרחה נשמתו מתוך לבו ונכנסה כולה לתוך דברים שבכתב" (נב). הוא מוסיף ש"תעודת הספר היא לא להעשיר את הלב בכוחות חדשים, כי אם, אדרבא, להחלישו ולהשפילו עד שלא יעזי עוד לפעול ולהתפעל 'בכוח עצמו ולפי צרכיו', אלא הכל רק באמצעות הכתב" (נב). במילים אחרות: העם היהודי לא מתפתח, כי הספר מחליש אותו ולא מתאים עצמו לצרכיו של העם. לכן העם היהודי חייב להיות "עם ספרותי" כי רק התפתחות בעת ובעונה אחת של חיי העם והספרות, כל אחד לפי צרכיו של השני, יכולים להחזיק את כוח העם היהודי ו"לזרוע על תלמי הלבבות רעיונות וחפצים חדשים ולעזוב אחרי כן את הזרע הרך להשגחת הלב" (נב).

אחד העם רצה להוכיח שהעם היהודי, כדי להתפתח ולהתחדש, חייב להשיל את חבלי הדת שעוצרים בעדו. חבלי הדת במונח חבלי האמונה.

אחד העם האמין במה שהוא קרא התפתחות הדת. לדעתו "התפתחות היא דבר טבעי, הנעשה באופן בלתי מורגש, לאט לאט, על ידי מהלך החיים הכלליים [...] מציאות ההתפתחות אינה תלויה ברצון, ועל כן אינה נותנת מקום אלא לשאלה עיונית: אם ישנה או איננה" (נט). כנגד להתפתחות מביא אחד העם את תיקון הדת "שהוא מעשה רצוני, תלוי הסכמתם או התנגדותם של בעלי הדת" (גוטשאלק, 63). משמע, שאחד העם מתנגד לתפיסה של האורתודוקסיה שלפיה הדת היא קבועה ולא עוברת התפתחות (63).

עבור אחד העם הדת היא דבר חי, שמתפתח כל הזמן, והיא תוצר של השינויים שהתרחשו בלב העם היהודי. בהתנגדותו של אחד העם לתפיסות של האורתודוקסיה אפשר להבין מה היא דת לדעתו. הדת, במונח של האמונה שמוגדרת ומאופיינת על ידי בעלי הדת, גורמת לחוסר פעילות ולסטגנציה של העם היהודי. הדת לפי אחד העם היא דבר יותר רחב מתורה ואמונה, היא הרגשה מיוחדת בלב של העם.

⁵ נדפס ב"המליץ" תרמ"ט.

⁶ נדפס ב"פרדס" בשנת תרנ"ד.

ההרגשה הזאת היא תוצאה של התפתחות המסורת והתרבות היהודית שבמקורן מצויה הדת, אך דת במובן אחר.

כפי שציינתי, אחד העם ראה את הפתרון של בעיות היהדות והיהודים בהתפתחות וחידוש של רוח העם היהודי. רינה חבלין (2002) מדגישה ש"אחה"ע מעצב יחס דיאלוגי בין עולם המסורת הדתית לבין התודעה החילונית" (86). אחד העם, כמו שנזכר לעיל, היה מודע לכך, שהרעיונות הן של ההשכלה והן של האורתודוקסיה, לא עונים על השאלות של העם היהודי בזמן המודרנה והחילון. פשרה לא היתה אפשרית, לכן "עלה בידו למצוא עמדה של סינתיזה שמתוך כפירה בשתייהן בניסוחן המקובל מיזגה את דרישת האחת לשמירת קדושת הכתב עם דרישת האחרת להתחשבות בצורכי הזמן" (גוטשאלק, 61). אחד העם יצר רעיון אחר וחדשני.

הרוח הלאומית

בעידן של חילון ומודרנה הוציא אחד העם מהגדרת הזהות היהודית את האמונה באלוהים והוסיף מרכיב לאומי. הוא תיאר את מורשת היהדות במושגים של תרבות ולא במושגים של דת (חבלין, 91). הדת במובן של האמונה לא היתה מספיקה לצרכי העם ולחיים המשתנים. כמו שנזכר לעיל, האמונה באלוהים – הדת היהודית – לפי דברי אחד העם, לא התפתחה יחד עם העם ולכן איבדה את כוחה וחשיבותה. אחד העם פנה אל התרבות והמסורת כמושגים המחזקים ומצרפים את העם היהודי.

במאמר "נחלת אבות"⁷ אחד העם כתב:

"בארצות המערב, ששם עוד רוב חכמינו רואים את היהדות כתורה דתית בלבד, לא חדלו עוד ביניהם המשתדלים בתקון חיי הדת וצרוף חוקיה באמצעות אותה הבקורת ההגיונית, שאינה דנה אלא על ערך ענייני-העבר לפי השקפות דורנו, מבלי לחקור את עצמותם ודרך היותם וגדולם ברוח הדורות שעברו" (רעב).

לפי תפיסתו של אחד העם היהדות היא לא רק תורה דתית אלא גם רוח הדורות. הרוח הזאת התפתחה והשתנתה במשך השנים, כי היא רוח האומה הישראלית ו"כל איש משכיל היורד לעמקי העבר בדרך כזו הרי הוא כאלו נתגלגלו בו נפשות כל דור ודור, צופה ומבין מהלך מחשבותיהם של האבות ומרגיש בצורכי העם" (רעב). יהודי מודרני, לפי אחד העם, חייב להיות בן אדם המודע להיסטוריה של עמו, המרגיש קשר עם הדורות שעברו והמבין את מהלכי ההיסטוריה שעיצבו את הרוח הלאומית של העם היהודי.

התחדשות הלב היהודי אפשרית רק אם העם היהודי יבין את הצורך בהבנת המורשת התרבותית של הדורות שעברו ושהשפיעו על הרוח הלאומית.

"מי שחושב, כי עתה די להריע תרועה גדולה, בשביל שתפול החומה תחתיה – אינו אלא טועה, שכחו להביא בחשבון את הכוח ההוא, של רגש כבוד אבות [...] רק בעת שיולד

⁷ נדפס ב"השלוח" תרנ"ז.

ויתפתח בנו צורך חדש, להבנת נחלת האבות בדרך הויתה הטבעית [...] רק אז ינתק הקשר בין הרגש ההוא ובין החיים המעשיים" (רעג).

אחד העם עושה כאן שימוש במעשה כיבוש יריחו מספר יהושע.⁸ בסיפור הזה חומות יריחו נפלו באמצעות תרועה גדולה, דרך נס. הוא מסביר שאין בכוח הנס ובכוח האמונה, די כדי לחדש ולרפא את הלב העברי הקרוע ולפתור את בעיית היהדות. לרגש כבוד לאבות יש יותר כוח, רק הכוח הזה יכול לגרום להתפתחות והתחדשות של חיי היהדות. "אחד העם סבור [...] שכדי להגשים את אפשרות ההתחדשות הטמונה במצבו החיצוני של העם [...] יש להעניק תנופה מקיצה לחיי-העם הפנימיים שקפאו והצטמקו" (גוטשאלק, 67).

רינה חבלין, מחברת הספר *מחויבות כפולה. זהות יהודית בין מסורת לחילון בהגותו של אחד העם* (2001),⁹ מסבירה במאמר שנזכר לעיל מה היא המהפכה של אחד העם כלפי הדת. חבלין כותבת: "לנוכח הניגוד בין השקפת העולם הדתית לבין השקפת עולמו החילונית, בוחר אחה"ע לא בשלילת המושגים הדתיים עצמם, אלא בהמרת פירושם הדתי בפירוש חלופי, התואם את גישתו הלאומית-סקולרית" (2002, 91). לדעתה את ההיסט המושגי אפשר לראות במאמר "תורה מציון".¹⁰ היא מסכמת, שלפי דעותיו של אחד העם, שהוא הוגה דעות חילוני, תשתיתה של הזהות היהודית היא "דיאלוג עם המורשת הדתית מתוך תודעה מודרנית חילונית ובמסגרת הקטגוריות שלה" (95).

אחד העם ראה באלוהים כוח היסטורי ממשי ובספר התנ"ך ספר לאומי:

"מי שאינו מאמין במציאות האל כשהיא לעצמה, אינו יכול לכפור במציאותו בתור כוח היסטורי ריאלי [...] הבלתי מאמין, אם הוא יהודי לאומי, אין יחסו לכתבי-הקודש יחס סיפורתי בלבד, אלא – סיפורתי ולאומי כאחד" (אחד העם, 1947, תח).

יש כאן היסט מושגים, כמו שכתבה חבלין, אך גם שינוי תפקידה של הדת שאיבדה את המרכיב "האמוני" וקיבלה את המרכיב הלאומי. לדבריו:

"יהודי לאומי, אפילו הוא כופר בעיקר, אינו יכול לאמר: אין לי חלק באלוהי ישראל, האותו הכוח ההיסטורי שהחיה את עמנו והשפיע על תכונת רוחו ומהלך חייו במשך אלפי שנה. [...] מי שאינו חש בנפשו שום קירבת-רוח לאותו 'העולם העליון' שבו השקיעו אבותינו את מוחם ולבם בכל הדורות וממנו שאבו את כוחם המוסרי – יכול הוא להיות אדם כשר, אבל יהודי לאומי איננו" (תח).

הבנת הכוח ההיסטורי שמופיע בכל הדורות והרגשתו בלב מגדירים את היהודי הלאומי. אחד העם החליף את האמונה בהרגשה. ההרגשה הלאומית היא הדבר שמבדיל ומאפיין את היהודי הלאומי המודרני

⁸ יהושע, ו, א-כז.

⁹ כפי שנזכר לעיל, לפי דברי גדעון כ"ץ יש חוקרים שטוענים שהגותו של אחד העם אינה הגות לכידה. בספרה רינה חבלין מנסה להראות את 'ההגות האחד-העמית כשיטה כוללת ואחדותית' (12). תפיסתה ניתקלה בהתנגדות של ג. כ"ץ. יותר על הפולמוס: כ"ץ, גדעון, 2003. "פירוש פילוסופי לאחד העם", *עיונים בתקומת ישראל*, כרך 13, 441-437.

¹⁰ נדפס ב"השלוח" באייר תרע"א.

ולא הדת במובן האמונה. לטענתו, יהודי לאומי "אינו יכול לעקור מלבו את הקשר עם העבר הלאומי וכל קדושו, אף אם הגיע בעיני הדת עד הגבול האחרון של הכפירה, ואין הבדל בינו ובין היהודי הדתי אלא שזה אומר: 'אני מאמיך', והוא אומר: 'אני מרגישי' (הדגשה במקור, תח).

מנקודת מבטו של אחד העם היהודים שרויים בצרה מוסרית.¹¹ לצרה המוסרית הזאת יש שתי צורות שונות: מערבית ומזרחית. הצרה המוסרית במערב קשורה ליסוד של הציונות ונבעה מהמצב של היהודים המתבוללים שלא יכולים ליהנות מזכויות, להשתתף בחיים החברתיים, להשיג כבוד, אהבה ואחווה, כי הם זרים הן לעולם היהודי והן לעולם האירופי. הצרה המוסרית המזרחית קשורה ליסוד חבית ציון ורצונה להגשים את עבודתה בפעולה מוחשית ומדינית בארץ ישראל. חבית ציון דגלה בהתישבות בארץ ישראל. לפי אחד העם רצון השיבה לארץ נבע לא רק מצרה גשמית, מדינית אלא גם מצרה מוסרית. אנשי חבית ציון חשו שמעשיהם נכונים אך לא היו מודעים לסיבה, כלומר ליצר הלאומי שבלבם. במזרח אירופה הצרה המוסרית מכאיבה ללב האדם, היא מורגשת על ידי היהודים שנתחנכו ברוח העמים, ותוצאתה אנטישמיות. במערב אירופה הצרה הזאת משפיעה על לב האומה, והיא מורגשת על ידי יהודים שנתחנכו במסורת ובתרבות היהודית (קלז). הרוח של העם היהודי שואפת להתפתחות, לכן היהדות צריכה לחזור למרכז ההיסטורי כדי לפתח ולהגשים את המורשת הלאומית שהיא פרי של עם החי ברוחו (קלז-קלח). אחד העם טוען שהיהדות שרויה בסכנה גדולה, כי גם העם וגם רוחו מפוזרים. לפיכך הוא שם לב לכוח הרוחני של העם היהודי שהוא, לדעתו של אחד העם, סוד קיומו של העם (קלח).

במאמר "המוסר הלאומי" שמצוטט למעלה, התייחס אחד העם פעם נוספת לנוכחותה של הדת היהודית במערכת של עיצוב הזהות היהודית המודרנית. הוא מזכיר לקורא שיהודי אמיתי, כלומר, יהודי לאומי, הוא תמיד יהודי "שמאמין בלב שלם בעיקרי הדת היהודית וזהיר בכל מצוותיה" (קנט). אפילו המשכילים תמיד "הרגישו" שהתרחקות מהדת מרחיקה אותם מהעם היהודי. בסוף המאה ה-19 יהודים התחילו להגדיר את לאומיותם מחדש, אך מבלי לשוב לדת היהודית. הלאומיות החדשה היא רק רגש של גזע. קיימים גם אלה שמגדירים את המונח הלאומי באמצעות הדת (קס). לפי אחד העם כל הרעיונות האלה לא נכונים מכיוון שחסר בהם המרכיב המשמעותי ביותר – הרגש הלאומי. הענין הזה יותר חשוב מהאמונה וקיום מיצוות.

יש אנשים שמרגישים בלבם את הרוח המיוחד, הם "מלאים רוח היהדות מנעוריהם" (קס) אבל הם כבר לא אנשים מאמינים, דתיים. לכן אחד העם חושב ש"אמנם יש רוח לאומי לישראל שאינו מוגבל באמונות דתיות בלבד, וממילא יש גם חובות לאומיות רוחניות, החלות על הכל, מאמינים ובלתי מאמינים יחדיו" (קס). רוח היהדות היא הרוח הלאומית למעט האמונה.

לפי הלאומיים האמיתיים "אין האמונה תלויה ברצון ואין עושים אותה בסיס לחיי-עם. אבל [...] בלבוש הדת מסתתר גם הענף היותר נכבד של החיים הלאומיים – המוסר הלאומי הנובע מרוח העם וחיי ההיסטוריים" (קסב). אחד העם הדגיש כאן באופן ברור שלאמונה אין חלק ברגש הלאומי. יתר על כן, הוא הוסיף את המושג של המוסר הלאומי, שלדעתו הדת חסרה אותו.

¹¹ במאמר "מדינת-היהודים" ו"צרת-היהודים" אחד העם מגלה את תפיסותיו לגבי דבריו של נורדאו על דבר מצב היהודים בכלל. יותר: אחד העם, 1947, קלה-קמ.

אחד העם טען שמוסר ודת הם דברים נפרדים, ולא שמוסר הוא רק חלק מהדת. הן לדת והן למוסר יש שורש ברוח האדם. היחס האמיתי בין מוסר לדת הוא: "הדת נותנת אמנם תוקף ועוז להרצון המוסרי, אבל התוכן המוסרי בא לעולם ע"י סבות אחרות והולך ומתפתח לעצמו" (קסא-קסב). במילים אחרות: כדי להיות בן אדם מוסרי לא צריך להיות דתי. לכל עם יש מוסר מיוחד שלו. המוסר הזה שמתגלה בחיי העם הוא יותר מאשר התרבות של אותו העם, "הוא [...] קנין לאומי, אשר בו נמצא רשמי חיי העם ומצבו בכל הזמנים ובו נראה טיבו של הרוח הלאומי ואופן התייחסותו אל העולם אשר מחוץ לו ואל תנאי החיים ההולכים ומשתנים" (קסב).

שינוי והמרת הדת

יחסו של אחד העם לדת השתנה והתפתח. כפי שניסיתי להציג, דת בהבנתו היא תרבות, מסורת, רוח לאומית, אך לא אמונה. היהודי הלאומי הוא בן אדם שלא מאמין אלא מרגיש. אם לוקחים בחשבון את כל ההגדרות האלה אז התופעה של המרת הדת בעיניו של אחד העם מעניינת ומשמעותית מאוד.

"בעיקר התבטאויותיו בהזדמנויות שונות מגלות עד כמה היה קשור אחד העם ריגשית ונפשית לדת האורתודוקסית המסורתית, והתאמץ להסיר מהיהדות את המלבושים הנוצריים והאחרים שניסו להלביש עליה" (אייזנברג, 32). התפיסה הזאת משמעותית בהקשר להבנתו של אחד העם את הרעיונות של יהודי אנגליה שרצו לחבר את היהדות עם הנצרות:¹²

"באנגליה באה התנועה ממקור רוחני: מתוך הכרתם הפנימית של רבים מן היהדות, כי קרובים הם קירבת-רוח להחברה הנוצרית הסובבת אותם, והיהדות העתיקה, כפי שנמסרה להם מאבותיהם, אינה מושכת עוד את לבם, לא רק בחיצוניותה, כי אם גם בפנימיותה, באותן ההשפעות היסודיות שבהן היא נבדלת מן הדת הנוצרית. ולפיכך פונה פה התנועה בעיקר כלפי פנים, לשנות רוחה של היהדות ולערער יסודותיה ההיסטוריים, כדי למעט דמותה המיוחדת לה ולקרבה ככל האפשר אל ההשקפות הנוצריות השולטות בחברה הכללית" (אחד העם, "על שתי הסעיפים", שע).

לפי אחד העם הרעיונות של יהודי אנגליה נבעו מרצונם לשנות את רוחה של היהדות ולערער על היסודות ההיסטוריים של היהדות (רקע). אחד העם הדגיש שהדבר החשוב ביותר הוא שהתנועה הזאת נובעת מבפנים, מהרוח. הרוח, כמו שהודגש למעלה, היא העניין החשוב ביותר בלאומיות היהודית מכיוון שהיא היתה נוכחת בכל הדורות. היא כוללת את המורשת המסורתית והתרבותית. אחד העם מסיים את מאמרו הביקורתי בהזכרה מי הוא, לדעתו, היהודי האמיתי:

"אבל כל יהודי אמיתי, בין שהוא 'אורתודוקס' או 'ליברל', מרגיש בעמקי לבו, שיש ברוח עמנו איזה דבר מיוחד – אם כי לא נדע מה הוא – אשר הטחו מן הדרך הסלולה לשאר העמים והביאחו לברוא את היהדות על אותם היסודות שבשבילם הוא נתון עמה עד היום

¹² משנת 1897 אחד העם כתב מספר מאמרים שונים שבהם הוא ביקר את כל הרעיונות שניסו לבנות יהדות חדשה. המאמר הראשון "שמות שנתרוקנו מתכנם" הוא התגובה לתוכנית של אוסוולד סימון שרצה ליצור "כנסייה יהודית" ולחדש את היהדות, בין היתר על ידי ויתור על העבר הלאומי. המאמר "על שתי הסעיפים" משנת 1910 הוא ביקורת על דעותיו של קלווד מונטיפיורי. מונטיפיורי ראה בבשורה החדשה המשך של התורה היהודית, ובנוסף בדמותו של ישו מורה גדול ומכובד.

'בקרן זוית', מבלי יכולת לותר עליהם. מי שיש בלבו עדיין הרגשה זו – ישאר בפנים, ומי שאבדה לו כבר הרגשה זו – יצא. לפשרה אין כאן מקום" (שעז).

אמונה דתית באלוהים היא המרכיב הלא משמעותי של הזהות היהודית. אך רעיונות שונים לתיקון ולשינוי הדת עוררו את התנגדותו של אחד העם. הרבה שנים קודם הוא כבר הביע את דעותיו על התופעה הזאת:

"אינני מאמין כלל לא בתועלתו ולא באפשרותו של תיקון הדת בדרך מלאכותית. כל האומר לתקן את הדת הרי הוא בעיני כאלו אומר לקרר את האש [...] הם חושבים באמת לתקן, כלומר, להניח בקדושתה את הדת בכללה עם סיפרותה הקדמונית ולבטל עם זה מדעתם מצוות ידועות, מפני שאינן מתאימות לצרכי הזמן. [...] ואין להתפלא אם תקונייהם מביאים לידי בטול הדת בכלל, אחר שבאמת מושג התיקון כולל כבר בתוכו מושג הכפירה, והבא לתקן אין לו מה לתקן עוד" (נח).

תיקון, שינוי או המרת הדת קשורים לנטישת התרבות והמסורת המיוחדים. משום כך ביקר אחד העם את כל הרעיונות שרצו להתערב בצורתה של היהדות. קבלת הדת האחרת, או שינויים בתוך הדת, יותר מסוכנים לרוח הלאומית העברית מאשר חוסר אמונה באלוהים וזניחת המצוות.

סיום

גדעון כ"ץ המצוטט למעלה טוען ש:

"פתרונותיו הדחוקים של אחד העם מגלים כמה קשה לוותר על ההשתייכות לציבור היהודי שהיא בעלת משמעות מטפיסית טוטלית. החולשות שבהגותו הן במובן מסוים ביטויי הגעגוע אל המשמעות המטפיסית האבודה של העם היהודי. משום כך, משום הרצון לגזור משמעות מטפיסית לקולקטיב היהודי המחולק, אחד העם כורך את היהודי הלאומי מתחת לכנפיו של 'רוח טוטלי' המצוי מעבר לטבע" (68).

לאחד העם היה קשה מאוד לוותר על נוכחותה של הדת בעיצובה של הזהות היהודית החדשה. אחד העם שגדל במשפחה חרדית היה שקוע בדת ובמסורת היהודית. למרות השקפותיו החילוניות ועזיבת העולם הדתי היה לדת מקום במחשבתו. הוא הבין שצורת הדת שהוא הכיר מילדותו לא מספקת את צרכיו של עמו. יתר-על-כן, הוא הכיר היטב את רעיונות ההשכלה, כי הוא היה אחד מתלמידיה וידע שגם היא איננה תרופה לבעיית היהדות משום שהיא דחתה את הדת והמסורת היהודית.

אחד העם הציג גישה חדשה בהבנת הדת ותפקידה בחיים החדשים של העם היהודי המודרני. יחיאל אלפרד גוטשאלק כתב על פרשת הדרכים בהבנת היהדות אצל אחד העם. הוא עמד על פרשת דרכים ומהמקום הזה הסתכל ברעיון הציוני. וכמו ששם לב החוקר יוסף גולדשטיין, התיחסותו של אחד העם להבנת הדת השתנתה בצורה דינאמית כתוצאה מהתרחשויות ומקרים שונים, שעוררו התענינות ופולמוס אצל אחד העם. כפי שהדת היתה צריכה להתפתח כדי לענות על צרכי החיים המשתנים בהבנתו של אחד העם, כך השתנתה נקודת המבט שלו על הדת.

אחד העם, כטענתה של רינה חבלין, בהגדרתו הזהות היהודית הסיט מושגים מדתיים לחילוניים-לאומיים. האמונה הדתית באלוהי ישראל עברו כבר לא קובעת את ההשתייכות לעם היהודי. היהודי האמיתי הלאומי מוגדר על ידי רוח היהדות – הרוח הלאומי. ברוח הזאת מתגלים ההיסטוריה, המסורת והתרבות של העם היהודי. התופעות האלה יונקות מהיהדות, אך אינן כוח האמונה אלא כוח היסטורי. משום שתשתיתה של רוח האומה וכל מה שיש בה היא דת, היהודי הלאומי אינו יכול להמיר את היהדות לדת אחרת. הדת מעצבת את הזהות היהודית לכן אי אפשר לשנות אותה. "ואולם, הדת כלולה בה, משום שזהות [...] היא בראש ובראשונה דת שנשארת סימן היכר לאומה גם כשהשפעתה פוחתת או נעלמת" (בן-ישראל, 2009, 3).

אחד העם לא יכול היה לוותר על הדת לגמרי כי היא הייתה חלק מזהותו, אך הוא הסתכל עליה דרך צרכיו והשקפותיו.

ביבליוגרפיה

אחד העם, 1947. כל כתבי אחד העם, הוצאת דביר תל-אביב ו'הוצאה עברית', ירושלים.

מקורות מחקר

אייזנברג, זאב, 1983. "אחד העם ומשנתו באספקלריה של היהדות הדתית והאורתודוקסית", *כיוונים*, 21, עמ' 31-52.

בן-ישראל, חדוה, 2009. "דת ולאומיות", בתוך: *היהודים בהווה: כינוס ופיזור. בהוקרה ליוסף גורני, יד יצחק בן-צבי, ירושלים*, עמ' 3-12.

גוטשאלק, יחיאל אלפרד, 1992. *אחד העם והרוח הלאומי*, הספריה הציונית על-יד ההסתדרות הציונית העולמית, ירושלים.

גולדשטיין, יוסף, 1988. "יחסו של אחד העם לדת באספקלריה היסטורית", בתוך: *תמורות בהיסטוריה היהודית החדשה*, מרכז זלמן, ירושלים, עמ' 159-168.

חבלין, רינה, 2001. *מחויבות כפולה. זהות יהודית בין מסורת לחילון בהגותו של אחד-העם*, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל-אביב.

חבלין, רינה, 2002. "בין מסורת למודרנה – מהפכתו הפרשנית של אחד העם", *דעת*, 48, עמ' 83-95.

זיפרשטיין, סטיבן, 1998. *נביא חמקמק. אחד העם ומקורות הציונות*, הוצאת ספרים עם עובד, תל אביב. כ"ץ, גדעון, 2004. "הרוח הלאומי, הנורמטיביות ואופיה החילוני של מחשבת אחד העם", *דעת*, 54, עמ' 47-68.

שפירא, אניטה, 2003. "המיתוס של היהודי החדש", בתוך: *יהודים חדשים, יהודים ישנים*, הוצאת ספרים עם עובד, תל אביב, עמ' 155-174.